
פרק שני

מאפייני חינוך מאפשרים (רופפים) – בחירה וגמישות

2.1 בחירה, חופש ואוטונומיה של הפרט

בבסיס כל הפעילות החינוכית של תנועת הנוער עומד עקרון הבחירה וההצטרפות החופשית של הפרט. החניך או המדריך בוחרים מרצונם אם להצטרף לתנועת הנוער ואם לקחת חלק בפעילות. מעבר לבחירה הראשונית ולהחלטה להצטרף לתנועת הנוער, מבצעים החניכים בחירות רבות בכל פעם שהם בוחרים להגיע לפעילות התנועה, ובמיוחד כאשר הם בוחרים לצאת לפעילות מחוץ לסניף, כמו טיול או מחנה. בכל פעילות, התנסות או חוויה שהתנועה יוצרת קיים מרכיב הבחירה האישית של החניך, והחופש שלו להחליט אם הוא משתתף ובאיזו רמה הוא מעוניין להיות פעיל. החופש הקיים ואפשרות הבחירה למעשה ממקמים את החניכים על ציר הנע בין חניך פסיבי, שעל אף שבחר להצטרף לפעילות הוא נוכח בה אבל לא מעורב, לא פעיל ולא משתתף, לבין חניך אקטיבי ויוזם, המשתתף באופן מלא, לוקח אחריות, תורם לאווירה הקבוצתית וחותר למען השגת מטרות הפעילות ומטרות הקבוצה. כמובן שאפשרויות המיקום על ציר זה הן רבות ומשתנות. בתצפיות שערכנו מצאנו שכל אחד מהחניכים ומהמדריכים ממקם את עצמו במקום אחר על הציר, והדבר גם משתנה תדיר

בהתאם לאופי הפעילות. כך למשל, חניך שיבחר להיות פעיל ומעורב בפעילות תחרות ספורטיבית יכול לבחור לנוח ולא להשתתף באופן פעיל בפעילות הכוללת דיון וחידון, חניכה שבחרת להיות מובילה ופעילה במשימה של בנייה מחנאית יכולה לבחור להיות פעילה פחות בפעילות של נקיון המחנה או הכנת שילוט למאהל הקבוצה. את החופש של החניכים והבחירות שלהם ניתן לראות בכל אחד מהאירועים הרבים שראינו.

הקבוצה עובדת על מתקן מחנאי, חלק מהחניכים הלכו למערום של התיקים ועוד שישה נשארו לעבוד על המתקן. חניך אחד יותר יוזם, הוא אומר שעכשיו מרימים את הקלף, הוא אומר את זה למדריכה ולא לחברי הקבוצה האחרים. בצד, חניך אחד מכה חניך אחר בעזרת נייר, הם עושים הצגה של אלימות, החניכים האלה לא שותפים בבנייה. הם באזור של הקבוצה כל הזמן אבל לא ממש עובדים. (אירוע 129, תצפית 12).

בקבוצה נוספת, שעבדה ליד, ראינו חניכים שבחרו אחרת:

הסולם עדיין באותו מצב, עדיין בלי שלבים, רק שתי סנדרות שוכבות במקביל זו לזו, אין אפילו כפיתה אחת. כל אחד אומר את דעתו, יש חניכה שעומדת מעליהם והיא אומרת להם מה צריך לעשות, יש עוד חניכה אחת שבולטת מעל כולם, יותר פעילה מכולם, יותר שומעים אותה ונראה שמקשיבים לה. גם כשהמדריכה לא נמצאת, החניכים עדיין עובדים, גם אלה שלא עובדים נמצאים קרוב לקבוצה, לא הולכים ולא מתפזרים. (אירוע 135, תצפית 12).

בתנועה אחרת ראינו פעילות בנייה מחנאית אשר רמת המעורבות של החניכים במהלכה הייתה נמוכה מאוד:

הקבוצה נמצאת במצב מאוד סטטי, הרגשה של בטלה, אין אנרגיות של עבודה או של עשייה. החניכות בעיקר מעוניינות לשבת ולדבר, ולא נראה כי הן ששות לעבוד על המתקן. (אירוע 8, תצפית 2).

בשטח מוגדר (בסיס בטון של מבנה מחנה בריטי) עשרה חניכים, שני מדריכים, רכז בוגר, ערימת סנדות ותרשים של המבנה שעליהם לבנות. מאוד חם. אין ריכוז של הקבוצה, הסבר וחלוקת עבודה, הדברים מתרחשים בזרימה איטית. החניכים יושבים ומפטפטים, המדריכים מסתכלים על התרשים ומתייעצים איך להתחיל, חלק מהחניכים משפריצים מים מאקדחי מים. (אירוע 19, תצפית 1).

ברצף פעילויות של פעולה משחקית ואחריה בנייה מחנאית בחרו החניכים להיות פעילים ברמות שונות ומשתנות, ואף מצאו להם תפקידים שונים:

אחרי הפעולה יש לחניכים הפסקה של 15 דקות אבל יש כבר כמה חניכים שרוצים ללכת להמשיך לעבוד. חניכה באה ומחלקת לכולם תפוחים בזמן ההפסקה והחניכים מתנפלים עליה והיא אומרת שיש מספיק לכולם. האחראים מהשכבה הבוגרת מגיעים ואומרים לחניכים שנמצאים שם שלפני שהם מתחילים לבנות שילכו לקרוא לכולם. ארבעה חניכים כבר מתחילים לעשות כפיתות. חלק מהחניכים כופתים יותר מגושים וחלק פחות והמדריכים עוזרים להם. האחראי מבנה משכבה ח' שהיה דומיננטי מאוד מגיע עם חבורה של חניכים. הם מתאספים סביבו וביחד מחליטים איך להמשיך, איזה ציוד עוד צריך להביא ומה יעשו. אחרי מספר דקות מצטרפות עוד חמש בנות אך לא בונות. הן בעיקר עמדו והסתובבו ודיברו ביניהן. מישהי מהן פתחה חטיף וכיכרה

את כולם. באופן כללי, רוב החניכים עמדו מסביב ולא עשו כלום ורק חלק בנו וכפתו. האחראי מכיתה ח' אומר למדריך: "אולי נתחיל? הם סתם לא עושים כלום". (אירוע 287, תצפית 21).

בפעולה קבוצתית אחרת ניתן לראות מעורבות חלקית של החניכים ובחירה באיזה סוג פעילות להשתתף ובאיזה לא:

אחרי כמה דקות של הפסקה החניכות קמות והולכות לכיוון שטח הפעילות. הפעילות התחילה ויש מדריך אחד, ארבע עשרה בנות ושני בנים. הקבוצה ממתינה לבנים. החניכות יושבות במעגל. בסופו של דבר הן מתחילות לשחק. הייתה רק חניכה אחת שהתנגדה. הבנות מתחילות לשחק ותופסות את תשומת הלב של כמה מחניכי המחנה שאינם בקבוצה. הם מבקשים להצטרף, המדריך בהתחלה לא מסכים אבל לאחר מכן הוא מתפשר ואומר "עד שכן לולו ואפיק יגיעו" (הבנים). בן לולו מגיע והבנות עוצרות את המשחק ומאפשרות לו להיכנס. כאשר אפיק מגיע הן לא מפסיקות את המשחק והוא מתיישב מחוץ למעגל. בשלב מסוים בן לולו עוצר אותו וקורא לאפיק להצטרף. תגובתו של אפיק: "אבל אני לא רוצה... אבל אני לא רוצה לשחק". אחד הבנים הגדולים פונה אליו באופן אישי ואפיק נחרץ בדעתו שהוא אינו רוצה לשחק. אפיק קם והולך. (אירוע 55, תצפית 5).

הדוגמאות המתוארות לעיל ממחישות את העובדה לפיה תנועת הנוער יוצרת כר הדמנויות רחב לבחירה, פעלתנות ומעורבות של החניכים. התנועה מאפשרת לחניכים לבחור שוב ושוב אם להשתתף ובאיזו רמה ונותנת להם אפשרות לבחור גם לא להשתתף. הצורך ביצירת נכונות בקרב החניכים להיות פעילים משפיע גם על תפקידו של המדריך. המדריך, כמוביל הקבוצה, צריך לשכנע

את החניך להגיע, להעסיק אותו, למשוך אותו, ליצור עניין והנאה, ליצור מחויבות לחברי הקבוצה וכך פעם אחר פעם לגרום לו לרצות להיות חלק. עובדה זו מחייבת את המדריך להיות אף הוא יוזם ופעיל במסגרת תפקידו ולמעשה מחזקת את ההתנסות שלנו בניהול ומנהיגות, כפי שתואר בפרק הבא.

בכל התצפיות שערכנו מצאנו כי בני הנוער, מי יותר מי פחות, בוחרים לקחת חלק פעיל, להיות מעורבים ולהשתתף. שפע הפעילויות וההתנסויות יוצר עולם של עשייה, של פעלתנות, ומשרה אווירה של שמחה, ריגוש וחיות בכל אחד מהמחנות בהם ביקרנו.

2.2. גמישות תמידית

בפרק הקודם תוארו המאפיינים המבניים של ארגונים, או בשמם המקצועי – מאפיינים קשיחים. בין אלה המבנה הארגוני וההיררכיה, הנהלים, אופן סידור המרחב הפיזי, הזמן והתוכן. בבחינת מאפיינים אלה מצאנו כי במקרה של ארגוני תנועות הנוער המרכיב הקשיח אינו קשיח לחלוטין, וכי בפועל קיימת גמישות רבה או אפשרות תמידית לשינוי ברוב המאפיינים. למעשה, כל אחד מהם נע על ציר שבין קבוע ומוחלט לבין גמיש ומשתנה.

לאור התצפיות במחקר זה, ועל סמך מחקרים נוספים שראו אור בסדרה זו,⁸ מצאנו כי הגמישות, או האפשרות לשינויים, באה לידי ביטוי בשלושה תחומים מרכזיים: גמישות במבנים חברתיים ובתפקידים של היחיד; גמישות בלוחות הזמנים; גמישות בתכנים.

8 אבן, נ., הימן זהבי, ר., בורגר, א. (2016), הזדמנות למנהיגות – מנהיגות וחינוך למנהיגות בתנועות הנוער, מחקרי מועצת תנועות הנוער.

גמישות במבנים חברתיים ובתפקידים של היחיד

בתוך מבנה הבסיס של הקבוצה הקטנה, המהווה אבן מרכזית בסולם ההיררכי של תנועת הנוער, מצאנו כי מתקיימת אפשרות למבנים חברתיים נוספים. לא אחת ראינו קבוצות שמתפרקות והופכות לקבוצות אחרות, מבנים קבוצתיים שנפרדים למבנים של יחידים, זוגות, קבוצות קטנות, או קבוצות אקראיות של חניכים המתאגדים יחד לפרק זמן מסוים ולאחר מכן מתפרקים ומתאגדים לקבוצות אחרות. כך נראים מבנים חברתיים שונים במחנות:

פעילות בנייה מחנאית. חניכי שכבה ז'־ח' מופרדים מהקינים שלהם ומהשכבות הצעירות לשם פעילות זו. הפעילות מתקיימת במסגרת קבוצתית של קבוצה עם מדריכים. הקבוצות מעורבות מקינים שונים. באופן מובנה יש שבירה של המצב הקיים ואיחוד של קבוצות חדשות. זוהי החלטה ממוסדת של מבוגרי התנועה. (אירוע 10, תצפית 2).

החניכים יושבים במתחם מגודר בחבלים, מעין משושה, ויושבים בקבוצות. המדריכים יושבים יחסית במרכז ביחד וכמה חניכים יושבים מסביבם. יש עוד 4 קבוצות של חניכים בגדלים שונים שיושבות ביחד מסביב, מחולקים לבנים ובנות אך הישיבה היא דינמית, אין סדר מסוים. (אירוע 81, תצפית 8).

בשטח המחנות מפורזות קבוצות, עסוקים בכל מיני פעילויות, אני לא רואה חניכים ששוכבים חסרי מעש, מרוחים או מתבטלים. ליד כל קבוצת חניכים יש מדריך, גם אם לא עושים כלום, מספר קבוצות ישובות בשטח האנדרטה באופן חופשי, ללא מדריך. (אירוע 214, תצפית 19).

מאפיין הגמישות בא לידי ביטוי גם בהתנהגות החניכים. מצאנו

כי לכל חניך בתנועה, גם כשהוא מודע למקומו בתוך מבנה הבסיס ובתוך קבוצתו, עדיין יש האפשרות והיכולת לבחור איפה למקם את עצמו בתוך הקבוצה, ולבחור בכל פעילות מחדש אם להיות חלק ובאיזה אופן להיות חלק, אם להיות פעיל או סביל. כך, בניגוד לדוגמאות שתוארו לעיל בהן ראינו קבוצות 'מוחזקות', בהן הפעילות מתבצעת בצורה הדוקה וממושמת, ראינו גם קבוצות בהן הפעילות מתבצעת בצורה זורמת, פתוחה ובמידה מסוימת אדישה:

פעילות בנייה מחנאית. שתי חניכות שלא משתתפות מסתובבות בין קבוצות אחרות. מדי פעם חוזרות, מדברות, ושוב הולכות לשיטוט. שתיים שסיימו את הכפיתות שלהן עוזבות. בתוך חמש דקות חוזר המדריך, וחלק מהחניכים עוזבים. כרגע עובדים שלושה חניכים ושני מדריכים. כל השאר נעלמו. בשעה הקרובה התמונה הזאת נשמרת: יש זליגה כל הזמן ממרחב הפעילות. חניכים מגיעים, מדברים קצת, לפעמים עושים איזה פעולה הקשורה לבנייה, ואחר כך יוצאים מהמרחב. הולכים לשותות, לשירותים, ובעיקר לשבת בפינות של קבוצות אחרות לפטפט. אין צעקות, כמעט ואין דיבורים. תנועה בלתי נשלטת של חניכים ממוקד הפעולה החוצה וחזרה. (אירוע 23, תצפית 2).

פעילות בישול שדאי. התמונה הכללית היא כמו בהפסקה בחצר של בית ספר גדול. חניכים מרוכזים במקומות שונים, בקבוצות קטנות, חברים מקבוצות המקור שלהם בסניפים. בצד האחר של מתחם הלינה של הבנים יש ברזיית מים של קק"ל. קבוצה של עשרה חניכים נמצאים שם ומתקלחים. בלב מרחב הפעילות יושבת קבוצה של 15 בנות. הן בחולצות אחידות של הסניף. הן יושבות במעגל ומשוחחות בשקט, כאילו אין כלום סביבן. הרבה מאוד בנות נמצאות במתחם

השינה של הבנות. הן מחליפות בגדים, מסדרות את התיקים, נחות ומשוחחות. הרבה בנים נמצאים במתחם השינה של הבנים. רובם שוכבים על התיקים ונחים. קבוצות קבוצות של ילדים מפוזרים ביער במקומות שונים. (אירוע 256, תצפית 26).

פעולה בנושא שירי ראפ. החניכים ממציאים שיר. עדיין לא התקבלה החלטה סופית לגבי השיר והקבוצה כבר התחילה להתפרק. חלק מהחניכים קמו ושני חניכים הלכו למעגל השכבתי שכבר החל להיווצר מחדש. זאת בעידוד הרשג"ד שמנסה לכנס את כולם למעגל ולא כל כך מצליח. לאחר מספר ניסיונות כושלים הוא מתחיל לעשות מורל של: "יאללה מעגל. מעגל יאללה יאללה..." החניכים מצטרפים אליו, מוחאים כפיים ומסתדרים במעגל. המבנה של הקבוצה הגדולה התפרק די מהר תוך כדי הקראת השירים ולא נראה כאילו המדריכים מנסים לשמור על הסדר או על השתתפות של כל החניכים. חלק מהחניכים נראים עייפים ופורשים לנוח ליד העצים, למרות שהפעולה לא הסתיימה באופן רשמי. (אירוע 331, תצפית 28).

נראה כי עצם היותו של מבנה הקבוצה הקטנה (מדריך-חניכים-פעילות) כה חזק, בטוח וידוע לכולם, מאפשר את קיומה של הבחירה והגמישות. כולם יודעים שגם אם יש שבירה רגעית או זמנית של המבנה הקיים, אין זה מעיד על התפרקות או התפוררות של המערכת כולה.

בחלק מהמחנות ראינו כי גם המבנה הפיסי של המחנה תומך במסגרת הקבוצתית ומבנה את הקשר בין החניכים למדריכים. כך בכל המחנות קיים מתחם לינה נפרד לכל קבוצה או שכבה ובכל המחנות מאהלים נפרדים לשכבה הבוגרת. אולם גם כאן מאפיין הגמישות מקבל ביטוי, בחלק מהמחנות המדריכים ישנים

עם החניכים ובחלק מהמחנות ההפרדה בין המתחמים אינה מוחלטת וכן ההפרדה בין מתחמי החניכים למתחמי השכבה הבוגרת, הכניסה לחניכים פתוחה והמעבר בין המתחמים חופשי. במהלך היום החניכים עוברים בתוך המתחמים ובין המתחמים.⁹

מאהל שכב"ג נמצא במרכז המחנה, לצד מאהלי הקבוצות. אין הפרדה מוחלטת, יש מעין כניסה שהיא מאוד פתוחה, יש שלט, אבל המאהל נראה מבחוץ, רואים את התיקים ואת שקי השינה של המדריכים. כשנשאלו החניכים אם מותר להם להיכנס הם אמרו ש"בעקרון רצוי שהם לא ייכנסו למאהל בוגרים אבל מותר להם". (אירוע 215, תצפית 19).

מדריכה: "בזמנים שאין פעילות אני נמצאת עם הקבוצה, זה מונחה מלמעלה וזאת ההוראה. אני גם ישנה עם הקבוצה". (אירוע 139, תצפית 12).

ישנה הפרדה בין החניכים שישנים באוהלים, המדריכים ישנים באזור תחום ונפרד והסגל הבכיר ישן בבקתות עץ. מרכז ההדרכה המשמש את המדריכים זה אזור אשר אסור לחניכים להיכנס לתוכו. חניכה עומדת להיכנס והרכזת שואלת אותה "מה את עושה כאן?" החניכה עונה "המדריכה קראה לי". רכזת ההדרכה משיבה לה שתחכה בחוץ והמדריכה תצא אליה. כאשר נכנסנו לאזור ההדרכה הרכזת העירה למדריכה שבפעם הבאה שהיא קוראת לחניכה שתשים לב מתי היא מגיעה ושסור לחניכים להיכנס פנימה. (אירוע 178, תצפית 17).

9 עוד על מרחב המחנה, בהקשר של יצירת שייכות והזדהות, ראו בפרק בהמשך.

גמישות בלוחות הזמנים

כפי שתואר בפרק 1, לכל מחנה לוחות זמנים מוגדרים. לוחות הזמנים השלדיים נקבעים על ידי הנהלת התנועה והמבוגרים, ולתוכם יוצקים בני הנוער לוחות זמנים משלהם, שבטיים, שכבתיים, קבוצתיים או פרטניים. בכל המחנות מצאנו שילוב בין לוח זמנים מובנה מראש לבין רמת גמישות גבוהה לשינויי זמנים תדירים. מהתנהלות בעלי התפקידים נראה כי שינויים תכופים בלוח הזמנים, התמודדות עם דברים בלתי מתוכננים והתחשבות ברצונות החניכים הם חלק מהנורמה, הם לא 'מטלטלים' את המערכת אלא נתפסים כחלק מהשגרה של המחנה.

בשיחה שערכנו באחד המחנות התייחסו החניכות לנושא לוחות הזמנים. בדבריהן אפשר להבחין גם בלו"ז המובנה מראש, וגם בגמישות והשינויים של הלו"ז:

"קמנו אתמול בבוקר, התארגנו, זמן תפילה, עשינו הליכה קצרה והגענו למיני ישראל. הלכנו לישון וקמנו היום מאוחר כי אתמול קמנו ממש מוקדם. במסלול עלינו לכפר בן-נון ועצרנו בגלל עומס חום. בכל לילה אומרים לו"ז של מחר. מה שקורה היום זה שלשבת מעוז מתוכננת פעילות עם גואש, הפעילות תתחיל כאשר כל שכבת ז' תחזור מהשטח". (המדריכות ורכזת השכבה לא ידעו להגיד לי מתי ומה יהיה בפעילות, תצפיתן). "לכיתות ח' זמן חופשי ומקלחות ואז יגיעו הבנות הקטנות מהסניף (שכבה ג') ונדבר איתן כי זה תמיד נחמד לראות אנשים שמכירים אחרי הרבה זמן. היום אחר הצהריים יש יום הורים אבל לפעמים הורים גם מגיעים סתם". (אירוע 251, תצפית 24).

במחנות אחרים ראינו דוגמה נוספת לשינוי לוח זמנים ולהתייחסות החניכים לכך:

זמן פעולה. המדריכה מקריאה. תגובות החניכים אינן עקביות, לעתים הם מאוד קשובים ומעוניינים בדברי המדריכה ולעתים נראים משועממים וחסרי סבלנות. מדי פעם יש חניך שקם והולך להסתובב. באמצע ההסבר של המדריכה אחד החניכים קם וצועק "יאללה קיפול וניקיון", חניך אחר אומר לו שעוד מעט. המדריכה מתעצבנת על הרעש וצועקת "רגע! אני מקריאה עכשיו" היא מקריאה את ההסברים מאוד מהר וקצת קשה לשמוע ולהבין אותה. נראה שהחניכים מעט מאבדים סבלנות. חניך אחד אומר "וואי זה ארוך". החניכים מתלוננים שהם רעבים. המדריכה אומרת שאמורים לאכול ב-13:00 אבל לדעתה זה יתעכב. חניך אחד אומר "מה אתם שואלים אותה? מה, היא אחראית על זה?" החניכים מתפזרים והמדריכה אומרת: "בואו נהיה מרוכזים ונגמור עם זה". בכריזה של השבט קוראים לכולם להקשיב לסיפור ומקריאים אותו ברמקולים. החניכים מתפזרים והיא אומרת: "יאללה בבקשה לא נשאר עוד הרבה". הם אומרים: "אין לנו כוח". החניכים מתעקשים שאין להם כוח והיא אומרת: "טוב אני אוותר לכם". הפעולה מסתיימת. (אירוע 91, תצפית 8).

במהלך הפעולה על הראפ השכבה התחלקה לקבוצות והוגדר להם זמן מסוים לבצע את המשימה, אבל אין הרגשה של מעקב אחר זמנים והכול נמרח. היחידים שנראים כאילו הם עוקבים אחרי הזמן הם הרשג"דים. אחד החניכים מציע להוסיף לשיר את השורה: "המדריכים המציקים לא עוזבים אותנו במנוחה, אנחנו עושים במקומם את כל העבודה". אחד החניכים קם במהלך הפעילות ונראה מעט משועמם, הוא לא מתרחק מהקבוצה והמדריך לא מייחס לכך חשיבות. לאחר מספר רגעים החניך שואל את המדריך אם זה בסדר שהוא עומד כי קשה לו לשבת. הפעילות מתנהלת בשקט ובצורה

מסודרת, אבל נראית די מנומנמת. החניכים מציעים בצורה רנדומלית שורות בשיר ואז הקבוצה מחליטה אם זו שורה טובה או לא. תוך כדי הפעילות המדריך רשם את השורות בטלפון שלו – אבל מדי פעם גם התכתב עם חברים. חניך אחר הציע שורה שעוסקת בעובדה שהם מפנים הרבה את הזבל, אז כל החניכים התלהבו. ברקע התנגנה מוזיקת טראנס וכל החניכים התחילו להתנועע בזמן שהמדריך מדבר, כאילו הם במסיבת טבע. (אירוע 70, תצפית 6).

את הגמישות בלוחות הזמנים תיארו התצפיתנים לאור החוויה האישית שלהם באופן הבא:

הגענו (תצפיתניות) כדי לצפות בפעילות של שכבות ז'–ח' שהתקיימה בשטח. הפעילות בוטלה בגלל עומס חום והחניכות הוחזרו למחנה באוטובוסים. רכז המפעלים היה איתנו בקשר כל הזמן. הלו"ז לא היה ברור לאף אחד, לא היה ידוע מתי האוטובוסים מגיעים למחנה, אף אחד לא ידע להגיד לנו מתי תהיה פעילות ואיזו. בהתחלה נסענו בין השטח למחנה כי לא היה ברור היכן תתקיים הפעילות. כאשר הגענו רכז המפעלים בא עם הרכב שלו לצומת בה חיכינו ונסענו אחריו למקום בו היו החניכות. בשלב זה הוא התקשר ואמר שהפעילות מבוטלת ושנחנו יכולות להגיע למחנה. הוא הוסיף שאינו יודע מתי בדיוק החניכות יגיעו וכרגע עושים נגלות להחזירן למחנה. (אירוע 241, תצפית 24).

ישנו לוח זמנים כתוב, ואפילו הרשג"דים מסתובבים איתו קשור אליהם (פיזית), אבל הוא בגדר המלצה. ניכר בכללי שהבלת"מ (בלתי מתוכנן) הוא שגרת חיים. שום פעולה שאני ראיתי לא עברה עד הסוף: תחרות הספורט הופסקה

בשל עומס חום, תחרות הראפ בוצעה רק בחלקה כי קבוצות אחרות שהיו אמורות להשתתף לא הגיעו, ובנוסף המדריכים תכננו להסביר על ההיסטוריה של הראפ ובסוף לא עשו את זה. (אירוע 330, תצפית 28).

אירועים אלה ממחישים כי לוח הזמנים הוא לא רק מאפיין מבני המשפיע על הסדר וההתנהלות של הפעילות וההתרחשות, אלא משפיע גם על האווירה במחנה. כך, במחנות שבהם הלו"ז יותר מלא, יותר 'קשיח', נקבע בעיקר על ידי המבוגרים ופחות נתון לשינויים, האווירה שחשנו היא אווירה המורגשת כמקצועית ורצינית. במחנות בהם הלו"ז גמיש יותר ונתון לשינויים תכופים האווירה יותר פתוחה וקלילה, לצד שמירה על מקצועיות.¹⁰

גמישות בתכנים

בפרק קודם בספר זה תואר מאפיין התכנים בתנועות הנוער, ואופיינו שלוש קבוצות מרכזיות של תכנים: האחת על אודות התנועה וערכיה, השנייה ידע עולם והעשרה והשלישית הפגה, עניין וחברה. למדנו כי במחנות הקיץ מועברים באופן רשמי תכנים שעונים בעיקר על שתי הקבוצות האחרונות, ובאופן לא רשמי תכנים על אודות התנועה וערכיה.

בתקופה שלפני המחנות, בין פסח לקיץ, מחליטים המדריכים על נושא המחנה, ומפתחים וכותבים פעילויות בהתאם לנושא. בחלק רב מהמחנות למדנו מהמדריכים שהם מגישים את הפעולות לאישור הרשג"ד או רכו ההדרכה, כך שהכול ידוע ומוסכם מראש. למרות התכנון המוקדם, מצאנו כי קיימת גמישות רבה בהעברת התכנים והפעולות. למדריכים יש אפשרות בחירה מסוימת בתהליך התכנון, הם יכולים לבחור אילו תכנים להעביר לחניכים והם לא מחויבים להעביר רק פעולות שעניינן תוכן ערכי. ניכר כי חשיבות הפעילויות

ההפגתיות לא פחותה משאר התכנים ועונה על מטרות חינוכיות אחרות, כמו מימוש עצמי, זהות אישית וקבוצתית. תכנים כלליים והפגתיים ראינו גם במחנות אחרים, כך למשל פעולה בנושא צער בעלי חיים שנבנתה על ידי מדריכה צמחונית שהנושא קרוב לליבה, פעולה על סגנון מוזיקת ראפ ופעולה על להקת הביטלס, פעולה על חלומות ופעולה על הסרט מלך האריות.

מרכיב הגמישות בתכנים ובפעולות אינו מתבטא רק בסוג התכנים המועברים, אלא גם במגוון העשיר של התכנים והמתודות המועברים במהלך המחנה ובעיקר במעבר הבלתי פוסק ביניהם ובהחלפה המתמדת של פעולה אחת פעולה, התנסות אחת התנסות ומתודה אחת מתודה. נראה כי לחניכים אין צורך בסדר או ארגון של הפעולות השונות, וכי המעבר בין דבר לדבר הוא קל וטבעי עבורם.

פעולת שכבה ח'. בחלק הראשון משחק חברתי לחימום, העברת מקל בין החניכים, כעשר דקות. לאחר מכן משחק בנושא המחנה, חידון על מלך האריות (מחנה בנושא ג'ונגל), כחצי שעה. חלק מהזמן החניכים לא מקשיבים, הולכים וחוזרים החוצה ופנימה מהפעולה. בסוף החידון המדריכה מסבירה שתכף יבואו חניכות ט' לדבר איתם על הוועדות בשבט. אומרת להם: "תישארו פה, זה מאוד חשוב". (אירוע 29, תצפית 3).

פעולת כיתה ח'. משחק בלונים: כל חניך מקבל בלון שבתוכו יש פתק וביד שיפור. המטרה היא לפוצץ כמה שיותר בלונים של אחרים, ולאסוף כמה שיותר פתקים שנפלו מהבלונים. אחר כך מתיישבים על המחצלות במעגל. המדריכה עומדת במרכז ושואלת: "מי אסף יותר מפתק אחד?" החניכים ממש לא עונים לה. היא מנסה שוב: "מי אסף יותר משני פתקים?" מדריך נכנס למרכז המעגל: "יאללה תקשיבו, תתרכזו, זה

עוד מעט נגמר". הוא מסביר להם שעכשיו יכינו צמיד חברות. הוא מדגים איך לוקחים חוט קצר, עושים בו קשר מסוים, ואז קושרים כצמיד על היד. המדריכים מחלקים לכולם חוטים מוכנים מראש, וכולם מכינים לעצמם צמיד כזה. ברקע יש מוזיקה ברעש נורא. המדריכה מנסה לומר משהו, אבל לא שומעים. המדריכים אומרים שלום. החניכים, לפחות חלק מהם, מתחילים לשיר: "הם היו מאה אחוז..." (אירוע 33, תצפית 3).

אמצע הפעילות. כבר אין הרבה חניכים ברחבה. שני חניכים רוקדים, המדריך משחק ביוזיו ומדבר עם חניך שיחה שנראית אינטימית. מדריכה אחרת עוזרת לחניכים להכין את האיש מהחבלים. נשארו שתי קבוצות קטנות שמנסות להכין את האיש, קבוצה של 5 בנות ועוד אחת של 5 בנים. עם שני מדריכים יושבים עוד 5 חניכים. אחת יושבת ונרדמת. אחד המדריכים אומר למדריכה שהוא הולך גם לרקוד והיא מאשרת את זה. (אירוע 87, תצפית 8).

פעילות בנייה מחנאית שכבה ז'. בקבוצה ליד המדריכות מלמדות את החניכים שיר קבוצתי עם תנועות ידיים, החניכים 'נכנסים לזה' ורוקדים. בינתיים לא ממש מתקדמים בכפיתות. כעת שמונה חניכים נחים. המדריך מכריז על הפסקת שתייה. לפתע מגיעה עוגה מהמפקדה. המדריך מסתובב בין החניכים ומחלק לכולם. פתאומית כולם מתחילים לשיר Y M C A מסתבר שעובר 'סיום בריטי'. כולם שרים ועושים תנועות ידיים. (אירוע 113, תצפית 17).

פעולת שכבה ח' בנושא קתימבה (טכניקות מסירה). החניכים משחקים במשחקים כמו מלך התנועות, טלפון שבור. לאחר מכן מדברים על המשחקים. לפתע המדריכה קוטעת את

הדיון ומסבירה שאח"כ יהיה תרגיל אש. עכשיו הם מנקים, המדריכות מראות לחניכים לכלוכים ואז גם מנקות יחד איתם. שיר אומרת להם שיש להם 5 דקות וב-10:22 הם חוזרים לאחר שניקו, ואכן בזמן הזה כל החניכים ישובים. כשהתיישבו המדריכות שאלו אותם על שרוליקים, שזה איש שהכינו ממנקה מקטרות וראש מקלקר. המדריכות מחלקות חוברות שנקראות 'חוברת אידיאולוגיה' ומסבירות שיש בסוף הקורס, ביום חמישי, מבחן עיוני ומעשי שצריך ללמוד אליהם בהפסקות. לסיכום הפעולה המדריכות אומרות שסיימו ונותנות הפסקה: "חוזרים ב-11:45 ולא דקה אחרי". (אירוע 198, תצפית 18).

הדוגמאות הרבות שהוצגו לעיל ממחישות את עושר ומגוון הפעילויות וכן את המעבר החלק ביניהן. כך מתבצע מעבר תמידי ומהיר בין משחק, דיון, שירה, הפסקה, מנוחה, ארוחה, ניקיון, תרגיל, שיחה ושוב משחק. כך הדברים מתנהלים. המעבר החלק בין הפעילויות והתכנים, המתבצע בזרימה כמעט מוחלטת, מעיד הרבה על אופיין של תנועות הנוער. תנועות הנוער עוסקות במגוון רחב של מטרות ולכן מתבקש קיומן של פעילויות מסוגים שונים, זו לצד זו וזו אחר זו. המגוון והמעבר החלק בין המתודות והתכנים מעיד על החשיבות של כל אחת מהפעילויות כמענה למטרות השונות. ניכר כי לפעילות משחקים או שירה יש אותה מידה של חשיבות כלפעילות מחנאית או פעילות ערכית. לכל פעילות משמעות, גם אם נסתרת מן העין.

מאפייני הבחירה והגמישות מצטיירים במידה רבה כטבעיים, קלים לביצוע וחיוביים בלבד. עם זאת, הם יכולים להיתפס גם ככוחות 'מחלישים' או אולי 'מרופפים'. מאפיינים אלה עלולים להחליש את הארגון החינוכי, לערער את המערכת, לבלבל את המשתתפים, ליצור אי סדר ולעתים אף לפרק את המבנה והגוף בו מתקיים המעשה

החינוכי. עמימות זו אינה מתקיימת רק בתוך התנועות, אלא נשמעת גם מבחוץ. לאדם חיצוני שאינו חלק מהעשייה החינוכית בתנועות הנוער אופן ההתרחשות אינו לגמרי ברור, ולעתים נתפסת הפעילות התנועתית על ידי גורמים חיצוניים כחובבנית, לא מקצועית ולא רצינית דיה.

בדוגמאות לאורך הפרק מצאנו, כי על אף האפשרות של מאפיינים אלה להוות גורמים מחלישים, המרופפים את חוזק המסגרת החינוכית, דווקא הימצאותם של כוחות אלה מחזקת את המעשה החינוכי ומהווה גורם משמעותי להווייה החינוכית.